

TERMINOLOGIA CORPULUI OMENESC. CREAȚII METAFORICE ÎN GRAIURILE POPULARE DIN NORD-ESTUL MOLDOVEI

DE

ION NUȚĂ

În limba română terminologia corpului omenesc este, aşa cum se ştie, în cea mai mare parte, de origine latină, împrumuturile vechi sau de dată mai recentă (în special, neologismele de origine franceză) ocupând un loc secundar.

În general, specialiştii au discutat această problemă în mod cu totul întâmplător¹, iar studiile onomasiologice s-au ocupat, în primul rînd, de noţiunile concrete și, mai rar, de cele abstractive².

A fost neglijată, aproape în întregime, latura expresivă a terminologiei, faptul că, la un moment dat, pe întreg teritoriul dacoromân, și cu precădere în anumite regiuni, s-au dezvoltat nume noi, bazate pe asemănări și comparații cu obiecte din lumea înconjurătoare. S-a insistat mai mult însă asupra întrebuiințării metaforice a unor termeni de aici pentru a numi diverse obiecte sau părți ale lor, dar a fost lăsat pe planul al doilea și cercetat numai în treacăt, cu referiri directe doar la termeni izolați, tocmai un element mai important, acela al denumirii părților și organelor corpului omenesc prin metafore reținute din realitatea imediată³.

În articolul de față încercăm să facem o analiză a acestor fapte extrem de interesante, privind un grup mai mare de cuvinte caracteristice acestei terminologii, pe baza materialului oferit de anchetele dialectale pentru *NALR. Moldova și Bucovina* (o parte din răspunsurile primite la întrebările 58—463,

¹ Vezi Adolf Zauner, *Die romanischen Namen der Körperteile. Eine onomastiologische Studie*, Erlangen, 1902 ; Walter Domaschke, *Der lateinische Wortschatz des Rumäniischen*, în „Jahresbericht“, XXI—XXV (1919), p. 87—94 ; vezi și Stefan Pașca, *Terminologia calului : părțile corpului*, în DR, V (1929), p. 272—327, unde se fac referiri și la unele părți ale corpului omenesc.

² Vezi, pentru limba română, articolele semnate de Vasile Arvinte, Boris Cazacu, Stefan Giosu, Iorgu Iordan, Lucreția Mareș, Sever Pop și Valeriu Rusu, citate de I. Coteanu și I. Dănilă în *Introducere în lingvistica și filologia românească. Probleme, bibliografie*, București, 1970, p. 121—123, 126 ; vezi și Paul Lăzărescu, *În legătură cu raporturile dintre limba standard și grătuurile locale (Pe baza datelor ALR, I și NALR, I, Oltenia)*, în SCL, XVIII (1967), nr. 2, p. 187—201 (sunt discutate cuvintele : *vomez, varice, diaree, hernie, febră, tifos și tuberculoză*) ; pentru celelalte limbi române, vezi și Iorgu Iordan, *Lingvistica romană*, București, 1962, p. 248—254.

³ Vezi, pentru limbile slave, Dr. Kr. Bulat, *Beiträge zur slavischen Bedeutungslehre*, în „Arhiv für slavische Philologie“, XXXVII, 1920, p. 460—467 (capitolul *Menschen und Tierkörper*) ; pentru limba română, vezi articolele semnate de Marius Sala și Anca Ulivi, citate pe parcursul lucrării ; vezi și Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, VI, în DR, IX (1938), p. 403—449, care analizează și cîteva metafore din ALR (p. 427—428).

din *Chestionarul NALR*) și a unor date înregistrate de noi în anchete speciale din nord-estul Moldovei.

În limba română populară există tendință generală ca majoritatea termenilor care denumesc părți ale corpului omenesc să fie înlocuiri cu alții, mult mai expresivi. Procedeul acesta, caracteristic tuturor graiurilor dacoromâne, pare a fi mult mai des întâlnit în Moldova, în special în nord-estul provinciei, unde metaforele abundă și variază de la localitate la localitate, de la individ la individ.

Din punct de vedere formal, în terminologia corpului omenesc metaforele pot fi *sintagmatische* și *simple*. Primele, datorate nevoii de a evita onomimia, sunt formate din doi termeni: o metaforă simplă (numele unui obiect care arată forma sau calitatea) și un determinant, substantiv în cazul genitiv sau acuzativ cu prepoziție, având valoare genitivală (numele unui organ al corpului omenesc). Metaforele simple, mult mai frecvente, sunt rezultatul elipsei determinanțului sau provin din derivarea primului termen al sintagmei metaforice.

O parte dintre metaforele aici în discuție se apropie de *metaforele individuale*, în sensul că reprezintă o primă fază în cadrul procesului de lexicalizare. Altfel spus, este un grad redus de socializare, reprezentând o fază de tranziție între acestea și metaforele lexicale regionale. Ele aparțin, de obicei, unui teritoriu limitat (în cazul de față, nord-estul Moldovei), caracterizează, adeseori, doar un grup restrins de sate, sunt tipice chiar unei singure localități sau persoane, au un caracter inedit, determinat de asociații neprevăzute, și pot fi apropiate, fără a forța prea mult lucrurile, de *metaforele poetice*, care se evidențiază printr-o pronunțată valoare expresivă, fiind proprii, în general, unui anume scriitor sau poet.

Cele mai multe sunt însă *metafore lexicale*, specifice limbii comune, care sunt folosite de întreaga colectivitate lingvistică, fac parte din categoria *metaforelor denumiri* sau a „metaforelor moarte“, au o pronunțată funcție denotativă și doar unele dintre ele sunt „metafore vii“, care își mai păstrează în continuare plasticitatea, caracterul lor figurat. De aceea, majoritatea metaforelor discutate de noi se întâlnesc frecvent pe întreg teritoriul nordic al Moldovei, apar izolat în toată această provincie istorică, iar o parte dintre ele sunt atestate de diversele tipuri de dicționare, de cele explicative în primul rînd, ca fiind răspîndite în întreaga țară.

În terminologia corpului omenesc metaforele se realizează prin tipul *absolut* (*metafora-implicație, in absentia, implicită*) în care termenul de bază, cel propriu, este înlocuit cu altul, figurat, care cumulează toate însușirile primului cuvînt (este cazul denumirilor împrumutate din lumea animală) sau prezintă numai unele asemănări, de obicei esențiale, cu acesta. Ele sunt, în general, nume datorate similitudinii părților și organelor interne ale corpului omenesc cu diverse lucruri sau componente ale lor, pe care omul le are la îndemînă în realitatea înconjurătoare. Acest transfer al denumirii unui obiect asupra altuia are la bază analogii care vizează, în primul rînd, forma comună a celor două realități comparate, mai rar calitățile și funcțiile lor, și este motivat datorită legăturilor obiective existente între acestea.

1. În graiurile populare din nord-estul Moldovei metaforele simple și sintagmatice abundă în situațiile în care sunt înlocuite denumiri care se dau unor părți și organe secundare ale corpului omenesc, mai puțin cunoscute,

considerate a fi de importanță minoră, pentru care vorbitorii nu au un termen anume, care să se fi impus uzului.

1.1. Într-o primă categorie se pot încadra termenii cărora le corespund *metafore populare*, o parte preluate și de limba literară (unii specialiști le numesc, pe unele dintre acestea, chiar metafore „de proveniență cultă“), necunoscute sau puțin cunoscute în zona respectivă, sau neologisme, care au devenit cunoscute abia în ultimul timp. Iată lista acestor metafore:

colț de măsea⁴: *cep, cioabă (de la ciob), cioată, ciob, ciocan („cotor“), ciot, colțan, colțar, crac, cracă, creangă, cruce, firmitură, hîrb, ramură, scăi, șip, țandură, țintă („cui“), zimt* ;

ereștetul capului⁵: *ascuțis (ascuțişul capului), căciula capului, creastă (creasta capului), fașa capului, fesul capului, latul capului, luna capului, pălăria capului, plașcă și pleașcă (pleașca capului; de la plașcă, pleașcă „platoșă“), proțapul capului, tăiușul capului, tigvă (ticvă, tidvă, titvă, tiugă, tivdă, tivgă), vîrfar, vîrful capului, vîrtej (vîrtejul capului)* ;

fluerul pieiorului⁶: *bățul piciorului, boldan (de la bold), boldul piciorului, burlan (burlanul piciorului), cuiul piciorului, para piciorului, parul piciorului, stîlpul piciorului, trișca piciorului, țeavă (țeava piciorului), țurloj (țurlui) ;*

furea pieptului⁷: *baiera pieptului, ciotul pieptului, coșul pieptului, cruce (crucea pieptului), cruciță (crucița pieptului), drugă (druga pieptului), drugul pieptului, furcoi, furculița pieptului, furcuța pieptului, gardul pieptului, grebla pieptului, lingura pieptului, lingurica pieptului, lingurița pieptului, mînerul pieptului, placă, (placa pieptului), plăcuță (plăcuta pieptului), râșchitorul pieptului, scîndura de la piept, șira piepiului, șirul pieptului, toartă (toarta pieptului), tortiță (tortița pieptului) ;*

mărul lui Adam⁸: *banul de la gît, bănuț (bănuțul gîtelui), bumb (bumbul gîtelui), butoiul gîtelui, cioată (cioata de la gît), cioc (ciocul gîtelui), ciocâldău (ciocâldăul gîtelui), ciont, ciot (ciotul dracului, ciotul lui Adam), cocostîrcul gîtelui, cocoș (cocoșul gîtelui), ghindă, gîșter (gușter), măr (mărlul Domnului, mărul dracului, mărul gîtelui), măruț, merișor, nod (nodul Domnului, nodul dracului, nodul gîtelejului, nodul gîtelui, nodul lui Adam), noduț, noduță, nuca gîtelui, ou (oul gîtelui, oul lui Adam), oulet, oușor, ouț, para gîtelui, perjă (perja gîtelui), perjulică, popușoi, șiu.*

omușor⁹: *banul din gît, bănuț (bănuțul din gît), boabă, bobîță, bombiță, buburuz (buburuzul gîtelui), buburuză, căluș, cățel, cățeluș, cercel (cercelul gîtelui), cerceluș, chibritul gîtelui, cioată (cioata gîtelui), ciot (ciotul gîtelui), clanț, clanță (clanța gîtelui), clapă (clapa gurii), clânțucă, clempuș, clopot*

⁴ Vezi și : ALR II/I, 42 ; NALR—Olt., I, 70 ; NALR—Banat, I, 69.

⁵ Vezi și : ALR I/I, 5 ; NALR—Olt., I, 2 ; ALRR—Mar., I, 5 ; NALR—Banat, I, 4.

⁶ Vezi și : ALR I/I, 58 ; ALRM I/I, 89 ; NALR—Olt., I, MN, pl. 9—10 ; NALR—Banat, I, 130.

⁷ Vezi și : ALR II/I, MN, 2201 ; ALRM II/I, 114 ; NALR—Olt., I, MN, pl. 6 ; NALR—Banat, I, 93.

⁸ Vezi și : ALR I/I, 37 ; NALR—Olt., I, 85 ; ALRR—Mar., I, 96 ; NALR—Banat, I, 84 ; Marius Sala, *În legătură cu denumirea mărului lui Adam în unele limbi românece*, în SCL, IX (1958), nr. 4, p. 497—510 ; idem, *Încercare de cercetare statistică asupra unor metafore din AIS și ALR*, în FD, II (1960), p. 221—228.

⁹ Vezi și : ALR I/I, 33 ; ALRM I/I, 48 ; ALR II/I, MN, 6929 ; ALRM II/I, 76 ; NALR—Olt., I, 56 ; ALRR—Mar., I, 62 ; ALM II/II, 730.

(clopotul gîțului), clopoțel, gălușcă, ghindă, gîrlici, gîșter (gușter), gogoașă, limbrie, limbucă, limbuță, lingurică, mărgelucă, mărgeluță (mărgeluța gîțului), mărgică, mosor, mosorel, omuleț, ou, ouleț, oușor, parul gîțului, pop (popul gîțului), popic, popusor, racul din gîț, spirituș, spiriduș, steluță, stilp (stîlpul gîțului), stilpișor, sufletul gîțului, tăruș, (tărușul gîțului), timburuș (limburuș), fîmbritic, fîmburic, fumburic, fumburuș. Circulația paralelă a termenilor metaforici și a termenilor proprii a provocat uneori *contaminarea* lor sau asociații de tipul *etimologiei populare*. Pe de o parte termenul metaforic + termenul propriu (= etimologie populară), pe de alta termenul metaforic + termenul metaforic (= contaminare). Aceste denumiri sugerează prin temă o asociație metaforică, în timp ce în cazul metaforelor propriu-zise asociația angajează cuvîntul în întregul său. De aceea, exemplele care urmează pot fi considerate și ele tot creații metaforice¹⁰: apărătuș (părătuș + apără), împărătuș (părătuș + împărat), împereatuș (împărătuș + perele), limburuș (limbă + fumburuș), limburușă, linguruș (limburuș + linge), lingurușă, peretuș (părătuș + perele), spărătuș (părătuș + spirituș);

ouăle pieiorului¹¹ : boldane, bolduri, mere, merișoare, noduțe, noduțuri, ouțe, oușoare ;

podul palmei¹² : cerul palmei, mărul palmei, merișorul degetului, merișorul mânii, merișorul palmei, nodul palmei, peștele palmei ;

șira spinării¹³ : coarda spinării, dricul spinării, druga spinării, drugul spinării, dunga spinării, grind (grindul spinării), lopată (lopata spinării), rîpa spinării ;

umărul obrazului¹⁴ : mărul feței, mărul obrazului, para obrazului, nuca obrazului, podul obrazului.

1.2. Aceeași frecvență a metaforelor se face simțită și în unele situații în care părțile secundare ale corpului omenesc sunt numite prin neologisme, mai ales de origine franceză. În cazul acesta, vorbitorii din mediul rural acceptă greu denumirea științifică, deși, în mare parte, o cunosc, și recurg, de obicei, la un alt termen, din lexicul curent, cu o puternică notă afectivă, mult mai apropiat, din punctul lor de vedere, de realitatea pe care trebuie să o definișească. În această situație se află termeni ca : amigdale, omoplat, pupilă și rotulă :

amigdale¹⁵ : cruce, găluște, ghinde, mere, merișoare, migdale, noduri, perje, pietrișoare, prune, roțițe, sarmale ;

¹⁰ Vezi unele explicații la Sextil Pușcariu, art. cit., p. 434 ; pentru limburuș, cf. SCRIBAN, D.

¹¹ Vezi și : ALR II/I, 76 ; NALR—Olt., I, 124 ; ALRR—Mar., I, 137 ; NALR—Banat, I, 137.

¹² Vezi și : ALR II/I, 50 ; NALR—Olt., I, MN, pl. 8 ; ALRR—Mar., I, 125 ; NALR—Banat, I, 119.

¹³ Vezi și : ALR I/I, 40 ; ALRM I/I, 57 ; ALR II/I, MN, 2196 ; NALR—Olt., I, MN, pl. 6—7 ; NALR—Banat, I, 105 ; ALM II/II, 734.

¹⁴ Vezi și : ALR I/I, 24 ; NALR—Olt., I, 47 ; ALRR—Mar., I, 53 ; NALR—Banat, I, 47.

¹⁵ Vezi și : ALR II/I, MN, 6950 ; ALRM II/I, 88 ; NALR—Olt., I, 84 ; ALRR—Mar., I, 95 ; NALR—Banat, I, 86.

omoplat¹⁶ : *andrea* (*andreaua umărului*), *lopată*, *lopătică* (*lopătica umărului*), *placă* (*placa umărului*), *platcă*, *spată* (*spata umărului*), *spătar*, *spetează* ;

pupilă¹⁷ : *boabă*, *boambă*, *bobiță*, *bombiță*, *buburuză*, *buburuzul ochiului*, *bumb* (*bumbul ochiului*), *bumbisor*, *lumea ochiului*, *lumina ochiului*, *luminîța ochiului*, *luna ochiului*, *mărgica ochiului*, *melcul ochiului*, *melcușor*, *melcuț*, *negrină*, *negriniță*, *steaua de la ochi* ;

rotulă¹⁸ : *ban*, *bănuț*, *bombeu*, *cană*, *căpăcică*, *clapă*, *coroană*, *cunună*, *cupă*, *discul genunchiului*, *farfurie*, *fedeu*, *lacăt*, *măr*, *mele*, *merișor*, *mosor*, *mosoraș*, *mosorel*, *nod*, *nucă*, *ou*, *oușor*, *placă*, *plăcintă* (*plăcinta de la genunchi*), *pocris*, *roată*, *rotelie*, *rotilă*, *rotiță*, *rotunda genunchiului*, *rozelă*, *ruletă*, *scafă*, *strachină*, *talger*.

Pentru un alt termen de origine franceză, *esofag¹⁹*, metaforele sunt date rate confuziilor care se fac cu alte părți din imediata vecinătate. (Vezi, în continuare, 3.)

1.3. În ceea ce privește cuvintele de origine latină, aici metaforele sunt mult mai puține la număr. În nord-estul Moldovei, ca, de altfel, și în alte locuri, circulă aproape în exclusivitate termeni de bază moșteniți, fără a se simți nevoia înlocuirii lor cu alții. Este cazul lui *cap*, *ochi*, *picioară*, *ureche*, *față*, *falcă*, *umăr*, *măsea*, *barbă*, *gușă*, *piept*, *spinare*, *palmă*, *pulpă* și.a. Acest lucru se explică, în primul rînd, prin faptul că majoritatea dintre ei numesc părți de primă importanță ale corpului omenesc. Apar însă termeni metaforici numai în locul cuvintelor care denumesc porțiuni și organe de mai mică însemnatate :

țimplă²⁰ : *făgurița capului*, *gropița capului*, *gropița de la ochi* ;

țeastă²¹ : *bostan*, *capac*, *căldare* (*căldarea capului*), *găoacă*, *oală*, *scafă*, *tiugă* (*tiugă*, *tiuvă*, *titvă*, *tiugă*, *tividă*, *tivgă*), *troc*, *troacă*.

1.4. Același lucru îl întîlnim și la cuvintele de alte origini decât cea latină, vorbitorii acceptând, și în cazul de față, în general, denumirea stabilizată în limbă. Doar în rare cazuri au fost înregistrate metafore pentru : *glezna* și *pleoapă* :

glezna²² : *cunună*, *merișor*, *nod*, *noduț*, *ou*, *porcuță* ;

¹⁶ Vezi și : ALR II/I, MN, 2198 ; ALRM II/I, 111 ; NALR – Olt., I, 97 ; NALR – Banat, I, 106 ; ALM II/II, 733.

¹⁷ Vezi și : ALR I/I, 19 ; ALRM I/I, 29 ; NALR – Olt., I, 33 ; ALRR – Mar., I, 39 ; NALR – Banat, I, 36.

¹⁸ Vezi și : NALR – Olt., I, 120 ; ALRR – Mar., I, 132 ; NALR – Banat, I, 129 ; Anca Ulivi, *Termeni pentru rotula genunchiului după NALR Oltenia*, în FD, VI (1969), p. 163–172.

¹⁹ Vezi și : ALR I/I, 38 ; NALR – Olt., I, 86 ; ALRR – Mar., I, 97 ; NALR – Banat, I, 85 ; ALM II/II, 729.

²⁰ Vezi și : ALR I/I, 14 ; ALRM I/I, 20 ; NALR – Olt., I, MN, pl. 2 ; ALRR – Mar., I, 46 ; NALR – Banat, I, 25 ; ALM II/II, 725.

²¹ Vezi și : ALR I/I, 7 ; NALR – Olt., I, 4 ; ALRR – Mar., I, 7 ; NALR – Banat, I, 6 ; ALM II/II, 722 ; Vasile Arvinte, *TĚSTU(M) „Backglocke“, TĚSTA „Schädel“, troacă „Schädel“ în română, în Sprache und Geschichte. Festschrift für Harry Meier zum 65. Geburtstag*, herausgegeben von Eugenio Coseriu und Wolf-Dieter Stempel, Wilhelm Verlag, München, 1971, p. 11–15.

²² Vezi și : ALR I/I, 59 ; NALR – Olt., I, 123 ; ALRR – Mar., I, 136 ; NALR – Banat, I, 136.

pleoapă²³ : *acoperișul ochiului, asternutul ochiului, capac (capacul ochiului), cămașă (cămașa ochiului), clapă (cloapă, cloapă), clăpacă, pînza ochiului, placă (placa ochiului), plapuma ochiului.*

2. Metaforele care denumesc părți principale ale corpului omenesc prezintă o cu totul altă situație. În general, pentru cuvintele fundamentale, în graiuurile populare din nord-estul Moldovei, nu există metafore și, în special, „metafore denumiri“, folosindu-se, aproape în exclusivitate, doar nume de bază, majoritatea de origine latină. Cele care apar totuși au numai o valoare peiorativă, o puternică notă ironică, un pronunțat caracter individual și aparțin vorbirii afective. Cităm în continuare cîteva numiri cu nuanță peiorativă, întîlnite frecvent în nord-estul Moldovei, pentru unii termeni esențiali din terminologia corpului omenesc :

cap²⁴ : *bilă, bolfă, bostan, cartofă, căldare, căpătină, clopot, cofă, doveac, oală, pară, scăfirlie, tărtacă, tărtăcuță, tigvă (tievă, tîdvă, tîtvă, tiugă, tîvdă, tîvgă), troacă ;*

dinte : *colț, lopată ;*

gură²⁵ : *cloană, clonj, plisc, rit ;*

mușchi : *broască, pește ;*

nără : *forăitoare, sforăitoare ;*

ochi : *fereastră, solniță ;*

picioară : *trișcă, ţeavă, ūrloai.*

3. Într-o categorie aparte am grupat unele cuvinte care, din punctul nostru de vedere, pot fi considerate tot metafore, care rezultă din înlocuirea termenului de bază cu un altul din aceeași sferă semantică. În acest caz, unele părți și organe ale corpului omenesc sunt definite prin altele, datorită, în special, confuziilor generale care se fac, neînțelegerei exacte și amănunțite a acestei terminologii. Astfel, se întrebunează : *ghindură, (în)ghișitoare, gîrlej, gîstereafă, gîltiță, gîtlej și omușor* pentru „mărul lui Adam“²⁶; *beregată, (în)ghișitoare, gîstereafă, gîltiță, gîltlan și gîtlej* pentru „esofag“; *ceafă și ţeastă* pentru „creștetul capului“; *ciolan, craniu și scăfirlie* pentru „teastă“; *geană (geana ochiului)* pentru „albul ochiului“ și „pleoapă“; *gușă și falca* pentru „bărbie“; *barbă* pentru „falca“; *(în)ghișitoare* pentru „omușor“; *ciolan și os* pentru „omoplat“ și „rotulă“; *căpută* pentru „glezna“; *mușchi, pulpă și sold* pentru „coapsă“²⁷ etc.

În exemplele citate, cît și în multe altele, sensul metaforic este în corelație directă cu explicațiile și precizările făcute de vorbitori, iar metafora este condiționată de acest factor.

Înlocuirea termenului de bază, A, cu un altul din aceeași clasă, A₁, se datorează faptului că primul are o frecvență redusă în vorbirea dintr-o anumită arie lingvistică sau dintr-o localitate, în comparație cu celălalt. Cuvîntul de tipul A₁, mai mult sau mai puțin lexicalizat, este mai frecvent folosit și astfel

²³ Vezi și : ALR I/I, 17 ; NALR—Olt., I, 37 ; ALRR—Mar., I, 40 ; NALR—Banat, I, 37.

²⁴ Vezi și Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1975, p. 315—316.

²⁵ *Ibidem*, p. 316.

²⁶ Vezi articolul lui Marius Sala, publicat în SCL (cf. nota 8).

²⁷ Vezi și Vasile Arvinte, *Din terminologia corpului omenesc : sold, coapsă, pulpă (pe baza ALR)*. Încercare de analiză structurală a lexicalului, în SCL, XIV (1963), nr. 4, p. 439—455

el poate înlocui tremenul propriu, A, denumind o stare de fapt din imediata lui apropiere. Fără a exista o identitate semantică între cei doi termeni, înlocuirea poate fi determinată doar de o singură trăsătură comună, caracteristică ambelor realități. În momentul în care A₁ nu întâmpină o rezistență transanță din partea vorbitorilor și este acceptat ca atare măcar într-un grup restrins sau în cadrul unei zone lingvistice limitate, el capătă un sens figurat și devine astfel termen metaoric (B).

Lucrurile nu mai prezintă această posibilă „nesiguranță” în cazul în care B, provenit dintr-un A₁, este urmat de determinări (numele unor părți ale corpului omenesc), care oferă celui de al doilea cuvînt de bază un caracter strict metaoric. *Călcii și umăr*, de exemplu, urmate de determinativele *mîinii și palmei*, formează sintagme metaforice, *călciiul mîinii*, *călciiul palmei*, *umărul mîinii*, *umărul palmei*, pentru a denumi „podul palmei”. Astfel de cazuri mai pot fi încă citate: *ciolanul capului*, *moalele capului*, *osul capului* și *scheletul capului* pentru „șeastă”; *ceafa capului* și *cucuiul capului* pentru „creștetul capului”; *moalea capului* și *moalele capului* pentru „creștetul capului” și „timplă”; *moalele frunzii* și *moalele obrazului* pentru „timplă”; *osul capului* pentru „ceafă”; *capul pieptului*, *fruntea pieptului* și *osul pieptului* pentru „furca pieptului”; *osul spinării* pentru „ira spinării”; *coapsa genunchiului*, *pleoapa genunchiului*, *osul genunchiului*, *scâfărila genunchiului* pentru „rotulă”; *brațul piciorului* și *buca piciorului* pentru „coapsă”; *gâtul piciorului* pentru „gleznă”; *osul gâtului* pentru „mărul lui Adam”; *osul capului* pentru „craniu”; *limpla obrazului* pentru „umărul obrazului”; *geana ochiului* și *pielea ochiului* pentru „pleoapă” etc.

Faptele de aici sunt semnificative și ele dovedesc că o bună parte din creațiile pentru a desemna părți ale corpului se fac în interiorul sistemului lexical respectiv, iar nu plecind de la alte sisteme. Așa se explică prezența sintagmelor (ca să se evite confuziile).

De aceea, se poate spune că sistemul lexical al corpului omenesc este relativ închis sau că prezintă o deschidere mai mică (de tip analogic) pentru alte sisteme. În acest caz sunt relevante „confuziile” (care reprezintă consecința negativă a tendinței de închidere).

4. Tot din cauza unei necunoașteri și neințelegeri exacte a părților și organelor corpului omenesc și, implicit, deci, a terminologiei acestora, pentru unele denumiri (cele secundare, în primul rînd) se apelează la unii termeni corespunzători de la animale, mult mai bine cunoscuți și mai la indemîna vorbitorilor²⁸.

Analogiile cu nume de părți ale corpului de la animale sunt și ele sugestive, în sensul că dovedesc că sistemul lexical al părților corpului este în mare măsură același pentru om și animale, așa încît analogiile au un caracter *înținsec și reciproc* (de la om la animale și invers).

În graiurile din nord-estul Moldovei întîlnim frecvent: *bojoc* (*bojog*) pentru „plămîn”²⁹; *burduf* (*burduh*) pentru „stomac”; *burduhan* (*burduzan*) pentru „burtă”; *cerbice* și *cerbicică* pentru „bărbie”, „ceafă”, „gușă” și „șira spinării”; *chișîșă* pentru „gleznă”; *gîrbișă* și *gîrbișuică* pentru „bărbie”; *greabân*

²⁸ Vezi Ștefan Pașca, *art. cit.*

²⁹ Vezi și Boris Cazacu, *Les dominations roumaines du foie et des poumons d'après l'A.I.R.*, în BL, IX (1941), p. 83—94.

(*grebăń, greben*) pentru „șira spinării“³⁰; *jolnă* și *jolnoaică* pentru „gușă“; *mai* pentru „ficat“³¹; *pinten* pentru „gleznă“; *pintenii piciorului* pentru „ouăle piciorului“ etc.

5. Concluzii

5.1. Analiza acestui material a scos în evidență varietatea și multitudinea termenilor care denumesc părți și organe ale corpului omenește, majoritatea dintre ele *metafore*, cuvinte luate nu numai din cadrul terminologiei însăși, ci mai cu seamă din fondul comun al limbii și din lexicul regional. Ele sunt deci creații pe terenul limbii române, „împrumuturi“ din diverse sfere semantice, care au reușit, datorită uzului, să pătrundă într-o terminologie ce pare pînă la un punct a fi „închisă“.

5.2. Fapte interesante ies în evidență mai cu seamă din diferențierile care se pot face sub raportul circulației acestor metafore.

5.2.1. Majoritatea metaforelor discutate aici au un caracter regional, limitat și ele aparțin aproape în exclusivitate nord-estului Moldovei. Cităm în acest sens pe cele mai reprezentative: *cioabă, ciocan* („cotor“), *colțan, colțar, cruce, firmitură, hîrb, scăi, lîntă* („cui“), *zimt* pentru „colț de măsea“; *căciulă, fașă, fes, lună, pălărie, plească, prołap, tăiuș, vîrfar, virtej* pentru „creștetul capului“; *băť, bold, boldan, burlan, cui, par, pară, stîlp, trișcă* pentru „fluierul piciorului“; *ciont, cruciță, drug, drugă, furcoi, gard, greblă, mîner, placă, plăcață, toartă, tortiță* pentru „furca pieptului“; *ban, bănuț, bumb, butoi, ciocătă, cioc, ciocălău, cocostîrc, cocoș, ghindă, mărut, merișor, nucă, ouleț, pară, perjă, perjulică, popusoī, ūiu* pentru „mărul lui Adam“; *ban, bănuț, boabă, bobîță, bombîță, căluș, călăuș, cercel, cerceluș, chibrit, clanț, clanță, elapă, clânțucă, gălușcă, ghindă, gogoasă, lîmbrie, mărgelucă, mărgelulă, mărgică, par, popușor, rac, steluță, stîlp, stîlpisor, ūruș* pentru „omușor“; *bolduri, mere* pentru „ouăle piciorului“; *coardă, drie, drug, drugă, grind, lopată, ripă* pentru „șira spinării“; *pară, nucă* pentru „umărul obrazului“; *crupe, găluște, mere, merișoare, noduri, perje, pietrișoare, prune, rotițe, sarmale* pentru „amigdale“; *buburuză, bumbișor, melcușor, melcuț* pentru „pupilă“; *bombeu, cană, căpăcică, disc, farfurie, lacăt, măr, mele, mosoraș, nod, oușor, plăcintă, rozelă, strachină, talger* pentru „rotulă“; *capac, căldare, găoacă, oală* pentru „peastă“; *cunună, merișor, nod, noduț, ou, porcuță* pentru „gleznă“; *cămașă, elăpacă, plăpumă* pentru „pleoapă“ etc.

Dintre termenii enumerați aici unii au fost înregistrați doar într-o singură localitate sau numai la un anume vorbitor, fapt care evidențiază caracterul spontan, individual și limitat al acestora. Așa, de exemplu, putem cita: *fâsa* și *prołapul capului* pentru „creștetul capului“; *burlan* și *trișcă* pentru „fluierul piciorului“; *grebla* și *lingura pieptului* pentru „furca pieptului“; *perjă, popusoī* și *ūiu* pentru „mărul lui Adam“; *chibrit, gălușcă, rac* și *ūruș* pentru „omușor“; *plăcintă* și *strachină* pentru „rotulă“ etc.

În ciuda acestui caracter de mozaic pe care-l prezintă răspîndirea lor, există totuși numeroase situații în care se pot delimita și unele arii lexicale, în care predomină un anume termen. Astfel, ca să susținem această afirmație cu faptele înregistrate în nord-estul Moldovei, trebuie arătat că, de exemplu,

³⁰ Vézi și Elena Comșulea, *Un grup de cuvinte înrudite etimologic*, în CL, XXVIII (1983), nr. 2, p. 139–145.

³¹ Vézi și Boris Cazacu, *art. cit.*

*n.d. „mărul lui Adam“ caracterizează partea centrală a zonei ; *ciot* „mărul lui Adam“ este specific nordului ; *roată* și *rotilă* „rotulă“ au prioritate în vest ; *oușoare* „ouăle piciorului“ formează o arie compactă etc. ; și exemplele ar putea continua.*

5.2.2. Unii termeni metaforici atestați de noi în această zonă se întâlnesc însă, izolat, în toată Moldova (și Bucovina) și, în special, caracterizează graiuurile de nord : *cep*, *ciot*, *cioată*, *cracă*, *creangă*, *ramură*, *sip* pentru „colț de măsea“; *ascutis*, *lat* pentru „creștetul capului“ ; *cruce*, *furculiță*, *furculă*, *lingură*, *linguriță*, *linguriță*, *răschitor*, *scindură*, *șir*, *șiră* pentru „furca pieptului“ ; *ciot*, *gișter* (*gușter*), *măr*, *nod*, *noduț* pentru „mărul lui Adam“ ; *cățel*, *ciovătă*, *ciot*, *clempuș*, *clopot*, *clopoțel*, *gîrlici*, *gișter* (*gușter*), *limbucă*, *limburuș*, *limbușă*, *lingurică*, *mosor*, *omuleț*, *ou*, *ouleț*, *pop*, *popic*, *spirituș* pentru „omușor“ ; *boldane*, *merișoare* pentru „ouăle piciorului“ ; *merișor* pentru „podul palmei“ ; *ghinde* pentru „amigdale“ ; *andrea*, *spălar*, *spetează* pentru „omoplat“ ; *ban*, *bânuț*, *clapă*, *merișor*, *mosor*, *placă*, *pocris*, *scafă* pentru „rotulă“ ; *fâguriță*, *gropiță* pentru „tîmplă“ ; *bostan* pentru „țeastă“ ; *acoperiș*, *așternut*, *capac*, *pînză* pentru „pleoapă“ etc.

5.2.3. Comparând materialul înregistrat de noi în nord-estul Moldovei cu datele oferite de altlasele lingvistice regionale s-a putut constata că unele metafore sunt cunoscute și apar astăzi frecvent și în alte provincii.

5.2.3.1. Metafore întâlnite și în Oltenia, Banat și Maramureș : *ciovătă* pentru „colț de măsea“ ; *clapă* pentru „pleoapă“ ; *nod* pentru „mărul lui Adam“ ; *noduri* pentru „ouăle piciorului“ ; *roată* pentru „rotulă“ ; *umărul palmei* pentru „podul palmei“ ; *vîrf* pentru „creștetul capului“.

5.2.3.2. Metafore întâlnite și în Oltenia și Banat : *coșul pieptului* pentru „furca pieptului“ ; *mărul obrazului* pentru „umărul obrazului“.

5.2.3.3. Metafore întâlnite și în Oltenia și Maramureș : *ou* pentru „rotulă“.

5.2.3.4. Metafore întâlnite și în Banat și Maramureș : *câlcăiul palmei* pentru „podul palmei“.

5.2.3.5. Metafore întâlnite și în Oltenia : *buburuz*, *limburuș*, *linguruș*, *ousor* și *țimburuș* pentru „omușor“ ; *cămașă* pentru „pleoapă“ ; *crac* pentru „colț de măsea“ ; *creastă* pentru „creștetul capului“ ; *oușoare* pentru „ouăle piciorului“ ; *oușor* pentru „mărul lui Adam“ ; *podul obrazului* pentru „umărul obrazului“ ; *rotilă* și *rotundă* pentru „rotulă“ ; *spată* pentru „omoplat“ ; *troacă* pentru „țeastă“.

5.2.3.6. Metafore întâlnite și în Banat : *baier* pentru „furca pieptului“ ; *boabă*, *boambă*, *bumb*, *mele*, *negrină* și *stea* pentru „pupilă“ ; *cerul*, *mărul*, *nodul* și *pestele palmei* pentru „podul palmei“ ; *coroană* și *cunună* pentru „rotulă“ ; *lopăță*, *lopățică* și *spetează* pentru „omoplat“ ; *scafă* și *troc* pentru „țeastă“ ; *țandură* pentru „colț de măsea“ ; *teavă* pentru „fluierul piciorului“.

5.2.3.7. Metafore întâlnite și în Maramureș : *ciovătă* și *ou* pentru „mărul lui Adam“ ; *cupă*, *fedeu* și *nucă* pentru „rotulă“ ; *limbușă* pentru „omușor“ ; *lumea ochiului* pentru „lumina ochiului“ ; *ouă* și *noduțe* pentru „ouăle piciorului“.

5.2.4. Cele mai puține metafore sunt acelea de origine populară care au pătruns și în limba literară. Cităm în acest sens pe : *colț de măsea*, *creștetul capului*, *fluierul piciorului*, *furca pieptului*, *omușor*, *ouăle piciorului*, *podul palmei*, *scăfările* „țeastă“, *craniu*“, *șira spinării*, *tigvă* „*craniu*“, *țeastă*“, *țurlo* „*fluierul piciorului*“, *umărul obrazului*.

5.3. Pe lîngă bogăția și diversitatea metaforelor care denumesc părțile și organele corpului omenesc, trebuie subliniată larga lor circulație, deși, măcar într-o fază inițială, majoritatea dintre ele sunt dominate totuși de un pronunțat caracter ocazional, spontan, limitat și individual.

5.4. Trebuie subliniat, de asemenea, faptul că unul și același termen metaforic poate înlocui mai multe cuvinte de bază, și aceasta în funcție de gradul de cunoștințe, de fantezia și spontaneitatea vorbitorilor. Așa, de exemplu, *tigvă* numește „capul”, „creștetul capului” și „teasta”; *mărul*, pe „amigdală”, „gleznă”, „oul piciorului”, „rotulă” și „umărul obrazului”; etc., etc.

5.5. Deși unii termeni se întâlnesc frecvent pe un vast teritoriu dacoromân, majoritatea dintre ei nu sunt atestați, cu sensurile amintite aici, de dicționarele explicative ale limbii române. Unele metafore apar însă înregistrate în ultimul dictionar de sinonime³²: *lingura pieptului*, *lingurea* și *lingurică*, „furca pieptului”; *gușter*, *împărătuș*, *limburuș*, *mosor* și *oușor*, „omușcr”; *spată* și *lopățică*, „omoplat”; *lumea ochiului*, *lumina ochiului* și *vedere*, „pupilă”; *oul genunchiului*, *oul piciorului* și *scăfările*, „rotulă”; *gușler*, „esofag”; *moalele capului*, *moalele frunții* și *moalele obrazului*, „timplă”; *hîrcă* și *scafă*, „teastă”; *oul piciorului*, „gleznă”; *geană*, „pleoapă”; etc.

5.6. Creațiile metaforice se schimbă necontenit, se imbogățesc în orice moment, iar procesul lor de formare este și astăzi profund vizibil, fapt care demonstrează inventivitatea, imaginația, spiritul ironic, puterea de observație și marea capacitate de creație a poporului.

LA TERMINOLOGIE LIÉE AU CORPS HUMAIN, CRÉATIONS MÉTAPHORIQUES DANS LES PARLERS POPULAIRES DU NORD-EST DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Le matériel des enquêtes dialectales pour le *NALR Moldova et Bucovina* (les réponses aux questions 58–463 du *Questionnaire NALR*) et certaines données enregistrées dans des enquêtes spéciales constituent le corpus d'une analyse synchronique et diachronique des plus représentatives métaphores, *simples* (suivies ou non par des déterminations) et *syntagmatiques*, de nature populaire ou savante, „transparentes“ ou „usées“. Elles sont comparées à celles d'autres atlas par régions, l'ALR et l'ALRM ou d'autres ouvrages à caractère linguistique.

La dénomination de certaines parties du corps humain par des métaphores donne une image plus riche sur la manière dont l'homme conçoit ses similitudes avec la réalité environnante. Les créations métaphoriques changent incessamment, s'enrichissent à tout moment; le processus de leur formation est visible aujourd'hui encore, ce qui prouve la force d'invention, l'imagination, l'esprit ironique, l'acuité de l'observation et la capacité de création du peuple.

*Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor
Iași, str. Codrescu, nr. 2*

³² Luiza Seche și Mircea Seche, *Dicționarul de sinonime al limbii române*, București, 1982.